

Оригинални научни рад

Бранкица В. ПОПОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за филозофију

ДУХОВНА АРОМА ВРЕМЕНА И КУЛТУРНИ КОМПРОМИС

Ајсѝракић: Културне вредности и системи проистичу из оне човекове непресушне потребе и тежње да своје битисање на земљи оплемени и облагороди. Човек племенитог духа ће сваки предмет своје тежње и активности везивати за нешто духовно, откривајући на тај начин његову дубљу страну. На другој страни је видан недостатак свега племенитог и духовног који представља негативну одредбу човека, његове рђаве нарави, суровост, ригидност осећања, недостатак благородности душе која прашта, промишља и делује по врлини и моралном закону. Већина савремених филозофских праваца и рефлексива попут песимизма, егзистенцијализма и феноменологије, као и само искуство људског света живота, сведоче о доминацији зла у свету, у безбројним начинима и степенима његовог испољавања, као негативне вредности добра. Изазивање бола, патње и страдања човека на свим равнима његовог битисања, чини да само зло и (или) злоупотреба добра буде препознато као доминантни „дух времена“. На срећу, оно стваралачко - онтолошко језгро човека чува неопходне искре добра, у којима живи нагон за узвишеним и достојанственим начином живота, за остварењем највишег добра у области морала и духовне слободе личности, која се са своје стране, јавља као критеријум моралне оцене сваког поступања.

Кључне речи: дух, култура, вредности, добро, зло, морал, смисао.

УВОД

Стање духовне културе у садашњици карактерише се, у великој мери, негативним одредбама попут: површности, неискрености, брзине и осредњости живота, апатије и томе слично, које као такве, не дају доброг плода у културној баштини једног народа. Једино предани и истински баштовани народне духовности могу допринети да боље схватимо дуговековно

* Ванредни професор, brankicaporovic69@gmail.com

искуство стицано генерацијама и тиме дамо одговоре најважнијем задатку који човек има на нашој планети – духовном узрастању у процесу непрестаног и истрајног моралног васпитања, образовања и усавршавања у етичкој врлини и заповести. Неговањем здравих засада моралних вредности човек се вековима супротстављао стању апатије, опште запуштености и духовне пропасти, па нам ваља то исто чинити и данас, када се све више чује вапај да *нишија у друшћиву свеио није*, како је *све изјубило своје досијансћиво*, а реч, породица, човек и народ не вреде много! Исконске вредности се олако окрећу ка својим супротностима, искривљују се и исмевају, подстичући у човеку оно што је најпримитивније, што нема образа, части ни морала. Такво претварање исконских врлина у негативне вредности за последицу има поремећене односе како у широј друштвеној заједници, то јест души народној, тако и између ближњих: супружника, родитеља и деце, браће и сестара, старијих и млађих, доводећи на тај начин у питање и сопствени интегритет личности. Ови показатељи дубоке кризе духовности који, у екстремним видовима воде угрожавању и саме пукe људске егзистенције, налажу нам да обновимо оне засаде животне мудрости и исконске врлине доброте, праведности, љубави, кротости, трпеливости, праштања, солидарности, духовне и телесне чистоте, милосрђа, послушности и достојанства, које су одувек краниле душу народну. Све то, заједно, чини живот у врлини и блаженству, каквом би требало да стреми истинско васпитање и образовање младих генерација а што и јесте најважнији задатак садашњих генерација родитеља, просветних радника и просветне политике, како би смо имали наде да ће плодови наших засада служити на добробит будућим поколењима. Неговањем наведених врлина јача се осећање међусобног поверења и кохезије једне друштвене заједнице а самим тим и нада да ће наши потомци бити добри родитељи, бити верни супружници у браку и поуздани сарадници и саборци на свим пољима своје делатности. Усред кризног стања моралне културе друштва, глас савести постаје пригушен шумовима разних облика антикултуре и поткултуре (све једно да ли су страног или домаћег порекла) а људске душе све више западају у таму неморала. Главни узроци појаве људске несреће и душевне дисхармоније, према Демокритовој етици, јесу неумереност у чулним уживањима и пожудама људи за спољашњим ефемерним добрима, као и њихова шаролика празноверја. Основно питање које се на овом месту поставља је: Како се може живети без вере у нешто свето!? Истинско поштовање само једне исконске заповести љубави која гласи: „*Љуби ближњеи своја као себе самоја*“ је довољна да будемо свети у своје животу, док самосавладавање у чулним уживањима и обогаћивање духовног живота, прибавља срећан живот у ведрини духа. Али, етичке врлине и мудрости препознају се, не само у моралним проповедима и заповестима, већ пре свега, у рационалном и исправном тумачењу, са етичком дистанцом,

свега што се збива око нас, што видимо или чујемо у непосредном окружењу, зидајући на тај начин здање мудрости нашег искуства и света живота. Познати стоички идеал блаженог живота који гласи: „*Посιуйαι πο η̄ριροδι, οσλущујући је*“, детаљније је прихваћен у „*Књизи о Јову 12, 79*“, у којој се каже: „...*Зайийај живοӣӣне, научиће ӣе; или ӣӣице небеске, казаће ӣи. Или се разіовори са земљом, научиће ӣе, рибе морске ће ӣи ӣриіоведайи...*“ Нигде другде као у етичкој сфери, даје се могућност интегралног знања и делања, када етичке принципе и врлине изводимо не само на основу њене историје и теорије, већ, паралелно с њом, из искуства и доживљаја других људи. О томе нам сведочи многовековно искуство и мудрост, стицано кроз бројне генерације путем казивања, предања и митова, са примерима доброг и племенитог понашања које служи као идеал за угледање младим нараштајима, такође, и примерима оног лошег поступања, које служи као опомена да се не чине и не понављају разновсни нељудски поступци и злодела. Таква једна богата морална баштина храни народну душу врлинама које помажу да се успешније разликује добро од зла, а младим људима да лакше решавају разне дилеме које пред њих поставља савремени живот.

ДУХОВНА АРОМА ЕПОХЕ

Дасумња у све што је било свето све више постаје духовна арома епохе посебно је истакао наш професор Михајло Марковић у својим *Преиспитуивањима* (Марковић: 1972:13). Бројне етичке врлине (у аристотеловском појму) које су красиле наш народ у прошлости, какве су, поред осталих искреност, несебичност, солидарност и топлина у људским односима и надарење људскост (чојство, човечност), углавном су прерасле у своје негативно одређење. Евидентно је данас на делу континуирано закржљавање људске природности, аутентичности, спонтаности, интуитивности, некористољубивости. Савремени човек је, према одређењу Михаила Марковића, на рачун интелектуалног и чулно материјалног богатства остао гладан истинске љубави и пријатељства, окружен великим бројем људи, постао је све усамљенији и окружен савременом техником (као лошим господарем) човек се осећа све уморнијим и немоћнијим. Питање новог *ethosa* на плану људских односа, нових хуманијих моралних вредности је питање над питањима свих старих и нових институција, нових синтеза и стварања новог смисла живота. Свака епоха мора створити своју синтезу оне вечите и тешке дихотомије и дилеме коју људски дух увек мора изнова да решава: синтезу мира и немира, реда и нереда, традиције и стваралаштва новог, љубави и револта. У самој ствари човек цео свој видљиви живот у простору и времену заснива на плану духовних вредности и духовне стварности. Човекова духовност кроз све

облике свог испољавања, кроз интелект, осећајност, вољу и кроз сам живот, тежи бескрају и бесмртности. Та исконска тежња и метафизичка глад људске душе за бесмртношћу гонила је човека кроз многобројне религије, философије, науке, непрегледне напоре и подвиге (Јустин Поповић, 2005, 117, 118)

Оно што се дешава у свакој друштвеној кризи јесте разарање смисла, синтеза и система вредности једне заједнице или човека као индивидуе. Свака друштвена криза је додир са ништавилом, док пристајање на такво стање води дегенерацији и разарању здравог система вредности. Херојски је чин када човек или један народ, свесан своје немоћи пред ништавилом или силом, уложи све своје моћи да у једном једином коначном трену оствари оно што је највредније у бесконачном трансцедентном богатству живота човечанства. Борећи са својим трагичним положајем коначног бића у космосу човек постаје узвишено и херојско биће које смисао види у самом интензитету и садржају живота, са свим његовим могућностима и границама, заносима и ужасима. Само пристајање на живот чије су вредности осенчане својом супротношћу (стварање и разарање, љубав и мржња, страст и празнина, добијање и губљење, безмерна лепота и патња, спајање и раздвајање), самом људском животу даје иманентан смисао. Сваки човек може учинити макар један племенит, херојски акт: људску солидарност, револт пред неправдом, противљење сили, љубав, жртву, пркос пред притиском и гушењем истинске људске природе и потребе. Свакако да већина људи није спремна да у животу одигра улогу хероја и трагичне личности али макар може да свој живот обликује према слободи која му се пружа, да утврди и досегне највише могуће границе у свему што му у животу изгледа битно. Ово се посебно односи на васпитање младих генерација и њихово оспособљавање за будући живот у складу са истинском људском природом. У супротном, човек живи испод нивоа људскости, у сталној понизности и кајању проводи једини живот који му је на располагању а чији смисао није схватио. Истина је да многи иду линијом мањег отпора пуштајући да их струја носи, беже од сваког ризика и суочавања са собом у свет свакодневнице мање битних дужности и заборава своје напукле егзистенције.

Човечанству ништа толико штете није нанело као фанатичко прихватање ауторитета за основни принцип сваке делатности у ситуацијама у којим су и основне људске вредности у међусобним сукобу (Марковић: 1972: 53). Ангажовање за правду и слободу представља узвишен и у исти мах ризичан посао који може угрозити живот самог актера али и његових најближих, а истина може бити тако сурова да може чак разорити љубав! У таквим ситуацијама доживљаја апсурда борбе различитих (често супротстављених) вредности, не помаже у доношењу јасних одлука ни најлогичније расуђивање, ни најсавесније придржавање основним и етичким и рационалним начелима. То је, на индивидуалном плану, онај драгоцен тренутак

настанка непосредног доживљаја свог аутентичног бића, који је изнад свих апстрактних принципа, када човек мора послушати себе, свој унутрашњи морални закон, који му налаже шта треба да чини и који је његов основни позив у животу. Међутим, право је питање: да ли смо стварно успели да допремо до уверења о томе шта је наш основни позив, до нашег аутентичног Ја, јединственог бића, свесне аутономне и аутентичне личности. Бар једном у животу човек мора направити озбиљну онтолошку редукуцију, на тај начин што ће почети да скида један слој предрасуда за другим (принципом позоришних маски) док не дође до своје сопствене, суштинске личности и истинске потребе.

Право васпитање, уместо што обликује младог човека према неком задатом моделу и потреби, треба да му омогући формирање критичког мишљења и дистанце према вештачким навикама и потребама које је животна околина развила, према разним аутиритетима који намећу одређене облике егзистенције и да тако лакше пронађе себе у овом хаотичном свету битисања. Актуелно питање и проблем нашег образовног система је недовољна заступљеност практичног облика наставе или нарушена хармонија између теоријског и практичног начина учења и света живота уопште. Изостанак такозваног радног васпитања у средњим школама, када је најинтензивнији период формирања личности и када млади човек треба да открије шта је његов позив у животу, изазива тектонске поремећаје и промашаје како на индивидуалном тако и на друштвеном плану и као такав представља главни узрок слабљења функционисања друштвеног система у целини. У кључном периоду развоја личности живот не би смео да се ограничи само на један искључив вид егзистенције и делатности какво је стерилно усвајање (бубање) теоријских знања. Такав скучен, једностран и ограничен вид живота не може помоћи младом човеку да афирмише неку скривену моћ, таленат и надарење, дубоку истинску потребу свога бића. Тек у стварном свету живота и рада млади човек може доживети осећање испуњености и задовољства својом могућом и жељеном професионалном оријентацијом или обрнуто, осећање празнине и промашаја које ће га благовремено одвратити од такве могућности, ма колико га неки аутиритет наговарао да је то једино добро за њега. Пута афирмације личности увек иде преко критичког (пре)испитивања могућности за остваривањем макар једне стваралачке стране личности.

Добро нам је познато колико је у масовној култури заступљен и пренаглашен утицај западних културних (не)вредности у виду готових културних калупа, који нису сасвим по мери културних потреба и тежњи човека нашег поднебља. Главну улогу у томе имају појединачна деловања интелектуалаца образованих на неким од западно европских и америчких универзитета. Такође, не сме се дозволити никаквим политичким елитама стављање у питање животних потреба целине, с једне стране, нити пак претерано истицање

националних осећања која, са своје стране, такође могу одвести у политичко слепило. Оваквом констатацијом се не доводи у питање усвајање позитивних културних вредности и садржаја страних култура и држава као једног од фактора конституисања културних вредности, већ се као проблем јавља изостанак критичког става према њима и сагледавања далекосежних последица и самим тим одговорности по свеукупни духовни идентитет народа и појединаца. И овде се намеће својеврсни културни компромис; На место наведеног слепог приклањања новим западним (не)вредностима, неопходно је реално и трезвено сагледавање наших прилика и одмеравање сопствених могућности како би смо се успешно прилагодили у транзиционом периоду наше и светске историје (Поповић, Б. 2018: 56-59).

Културне вредности и системи проистичу из оне човекове непресушне потребе и тежње да своје битисање, свој живот на земљи, оплемени и облагороди. Док човек племенитог духа, сваки предмет своје тежње и активности, везује за нешто духовно и тиме открива његову дубљу, јачу страну, догле ће човек који није прожет духом, својом обрадом обешчастити и најплеменитији предмет. Такође, Човек од духа и благородне душе, говориће брижно и савесно о најузвишенијим делима и подвизима једног херојског догађаја и о његовом актеру. О томе, како ће мо се односити према одређеним догађајима, одлучује степен племенитости стила живота, попут оног старо грчког, који је тежио идеалу. Такав дух зна да издвоји оно суштинско и нужно из оног површног и случајног које само наговештава истинску вредност неког догађаја. Оно ниско у понашању људи показује недостатак племенитог и духовног али и представља негативну страну човека, рђаве нарави, суровост, ригидност осећања, недостатак благородности душе која прашта, промишља и делује по врлини и моралном закону. Оно што разликује ниску душу и стил живота од племенитог јесте истицање особина користољубља и личног интереса на рачун части, закона пристојности и моралних правила. Такво осећање може изазвати негодовање и одвратност, посебно када људи, од којих захтевамо доследност у врлини и финој нарави, поступају супротно, дакле ниско, вређајући тиме осећање морала, истине и достојанства.

Основни проблем антрополошко - аксиолошког и онтолошког дуализма деловања принципа добра и зла у човековом свету, читава се у динамици и интензитету борбе за преовладавање једног над другим, како у самој људској индивидуи, тако и друштвеној заједници. Већина савремених филозофских праваца и рефлексива попут песимизма, егзистенцијализма и феноменологије, као и само искуство људског света живота, сведоче о доминацији зла у свету, у безбројним начинима и степенима његовог испољавања, као негативне вредности добра. Изазивање бола, патње и страдања човека на свим равнима његовог битисања, чини да само зло, и (или) злоупотреба добра буде видљивије и препознато као доминантни „дух времена“. На срећу, оно људ-

ско, стваралачко - онтолошко језгро, чува неопходне искре добра, у којима живи нагон за узвишеним и достојанственим начином живота, за остварењем највишег добра у области морала, духовне слободе личности, која се са своје стране, јавља као критеријум моралне оцене сваког поступања. У Христовим етичким проповедима и гледањима на људску природу, једно од најснажнијих алтруистичких сведочанстава је заповест по којој, ни један човек нема права да суди своје ближњем! Генерално несавршенство и грешност људске природе не допушта ниједном од нас да присвајамо право да осуђујемо оног другог, једнаког нама самима. Тако, и наш професор филозофије Ксенија Атанасијевић, констатујући огромну надмоћ зла над добрим, истиче да ипак:

„... добро пружа човеку једину могућност да га занемари, одбади и превазиђе; оно му, у исти мах, даје основу са које он изводи и утврђује своје норме и претпоставке о духовним вредностима, од којих етичке вредности стоје над свим другим.“ (Атанасијевић, К.: 2007, 490)

Ксенија Атанасијевић је посебно нагласила снажан драмски изражај Христове самилости и праштања у тренутку његовог сусрета са грешницом (Јеванђеље по Јовану, глава 8), пошто су се кукавички и нечујно повукли мизерни лицемери, готови да сваки злочин учине, под изговором спровођења у дело неког немилостиво и бесловесно прописаног закона (Атанасијевић, К.: 2007, 502). Христос Спаситељ познаје притворне лицемере који приказују површну исправност, који хладно одмеравају своје поступке пред очима других а изнутра су пуни злобе и грабежи и срце им је свело и јалово! (Јеванђеље по Луки. 15, 7) „Никаквим се илузијама Христос не заварава, када је реч о човеку. Он је прозирао... да човек располаже сасвим скученим и немоћним средствима за достигнуће свога духовнога преображаја“ (Атанасијевић, К.: 2007, 504). Много већа могућност таквог преображења тиња у оним несрећницима и грешницима који се искрено покају и у дубини душе своје, који срцем теже да се поправљају и да не греше више у својим поступцима.

„Етичар из Назарета... одбацује све неискрене појаве, а прописује морални значај само чистоме, изворном осећању, из кога једна ваљана радња неизбежним начином проистиче... Он јасно подвлачи искључиву важност намере, а етичку изопаченост манифестације, ненадовезане ни на какву суштствену побуду.“ (Исто, 505).

Христова наука је, више него и једна друга проповед, религија или филозофија, натоњена оним исконским и здравим моралним начелима и истинским етичким смислом, потврђеним чистотом и спонтаношћу његовог дела и живота на земљи. Управо ови моменти чине бит деловања Христове етике као неопходног уочишта, у којој човек налази излаза својим унутрашњим агонијама, вођен насушном потребом своје душе за блаженством и хармонијом свога људског битисања.

КУЛТУРНИ КОМПРОМИС

Како друштво није једна хомогена целина која има један исти друштвени положај са једнаким интересима свих њених чланова, већ су животне прилике различите а друштво хетерогена целина често супротстављених интереса његових делова, тако је и морал парцијалан и селективан, сходно друштвеној групи или организацији којој припада. Наиме, у свакој од постојећих друштвених и интересних група и организација (политичких, верских, економских, професионалних), важи за морално оно што одговара њеним потребама и сматра ће за добро или зло оно што је од користи или од штете по интересе дотичне групе, која има своје сопствене интересе и тежње супротне интересим друге групације. На глобалном нивоу, хегемонистички центри моћи сматрају за морално оправдано и морално добро експлоатацију, отимање и пљачкање туђих земаља, бомбардовање, изазивање и подстицање сукоба и завађање народа (под добро нам познатом паролом «Завади па владај»). Насупрот таквим освајачким тежњама, интересима и њиме условљеним вредностима, опире се морал друштава и заједница у којима су још увек живе врлине солидарности, добре и здраве радне дисциплине, реда и поштовања вишевековне и миленијумске традиције. У таквим друштвима се одбрана културних и националних вредности и живота достојног човека, сматра високим моралним принципом и врлином, док посматрано из угла интереса освајача, та борба се пропагира као злочин. Данашње глобално друштво је веома оптерећено негативним трендовима какви су: угњетавање народа, преваре и лажи на свим нивоима људског еловања и организовања, крађама, злочинима и теророризмом, фалсификовањем све врсте робе, хране али и духовних вредности, попут уметничких и научних остварења и достигнућа. Како превазићи ово сивило лепезе негативних вредности и појава које замрачују видике истинске доброте и лепоте битисања на нама јединој планети!? Голим проповедањем морала у школи, цркви, на улици, тешко да ће престати преваре, лажи, крађе и убиства. Ту празно моралисање не помаже без кортенице и одлучне промене стања и околности које подстичу појаву наведених болести друштва. Лицемер, лопов, насилник сваке врсте (од психолошког и вербалног до физичког) вршиће своја злодела докле год се не ставе у положај да не морају или не могу да их чине па макар им и највећи духовни ауторитет говорио да то не треба да чине. Код таквих кримогених и конфликтних личности (мање или више латентних) у корену проблема је најчешће сукоб између личних аспирација и очекивања и онога што им друштвене прилике сервирају и окрећу у складу са потребама и трендовима друштвене средине којој неминовно припадају. Још су стари мудраци знали да ако хоћемо човека да поправимо, најпре треба прилике (услове и околности) у којима он живи да поправимо. Наиме, морална поступања и

осећања човека умногоме одговарају самој улози и положају које појединац заузима у друштву, па се веома често среће њихова недоследност код једне те исте личности. На основу тога је и настала веома позната крилатица «Дај му власт, да му чујеш глас»! тј. како власт квари и мења карактере људи. Да ли та кварљивост људске природе генерално мора важити за све људе, једна је од патетичних дилема које човек данас поставља у темељ своје онтологије и аксиологије. Шта се дешава са нашом аутономијом воље у тим оскудним тренуцима обузетости и опијености влашћу и заузимањем високих друштвених положаја и улога!? Ово је темељно питање изворности морала, односно, колико су живи или затрпани, бистри или замућени (чак затровани) основни принципи човечности без којих душа народна не може и неће. Васпитање, најпре у породици а потом у широј друштвеној заједници, школи и држави, иде руку под руку са променама услова живота и рада, при чему је нужно отклањање свих оних загађивача људских душа који узрокују неморал. Мобинг, брзо богаћење и згртање материјалних и новчаних средстава, лицемерје, неосетљивост на људске патње и проблеме, све су то показатељи болесног друштва коме је хитно потребно оздрављење. Другим речима, духовно прочишћење или једна темељна екологија духа која би омогућила несметан проток моралних вредности зарад окупљања и оздрављења целокупног бића народног.

Са гледишта филозофије смисла, култура се мора схватити као интегрални смисаоно-вредносни квалитет сваке људске активности и делатности (Šešić 1977: 262). У највишем њеном смислу, култура се поклапа са људском смисаоно-вредносном духовном делатношћу какве су: мит, религија, филозофија, уметност, наука. Негирање овако схваћене интегралне културе значи обесмишљавање свих наведених духовних активности у било којој сфери људског живота. Наиме, свако порицање и уништавање културног блага једног народа и смишљено потискивање његове културе и традиције представља етноцид (Стевановић 2003: 174). Нажалост, и у наше време, као што је то бивало у скорој и даљој прошлости нашег народа, сведоци смо прикривеног покушаја отимања културних вредности и наслеђа тј. јављања етноцида у облику ерозије властите културе под притиском моћних центара. Такав дух и ситуација времена подразумевају дубоку забринутост, слутњу и бојазан за опстанак нашег народа уопште.

Борба за опстанак у времену фаворизовања искључиво материјалних вредности, рад и разноврсна такмичења ради гомилања новца, постале су доминантне вредности у друштву. Сви смо ми у тој наметнутој борби, мање или више невољно увучени, повређени, ускраћени, окрњени и далеко од реализација својих људских потенцијала и испуњавања фундаменталних људских потреба. Таква непрестана борба може бацити сенку чак и на оне најузвишеније људске вредности какве су: љубав, слобода, стваралаштво,

солидарност. Та борба од људи прави несрећнике који ходају кроз живот грозничаво држећи штит испред себе, бранећи се од напада у породици, на радном месту, на улици, у школи, превозу. Насиље сваке врсте, било речима, мислима, делима и на разним нивоима, спонтано се и све интензивније испољава и креира.

Свакако да лоша организација друштва, погрешне вредности и погрешна схватања смисла живота доводе до наметања и лоших (не)вредности живота. Оваквој незавидној егзистенцијалној ситуацији у великој мери допринело је и одвајање друштва и државе од цркве при чему је занемарена духовност и све позитивне особине људи које произилазе из религије и суштинске природе људског духа. Такође, погрешно је одвајање духовности од политике, науке и економије, као што се тело и душа не могу одвојити у живом организму. Уместо добро проверених и потврђених духовних вредности и стила живота сведоци смо потурања вредности уживања и користи као друштвених идеала, дакле утилитаристичког стила живота који пропагира личну корист, задовољства и чулна уживања као најпожељнији модел живљења. Такво стање духа је последица како политичког система и културне политике тако и једног опште цивилизацијског тренда који већ дуже време доминира светом. Без обзира на то шта се подразумева под религиозним начином живота очигледно је да су духовне вредности и стил живота који извиру из основа духовности сваке религије, потиснуте у страну и занемарене. С друге стране, разни сурогати изворних вредности као спољне манифестације припадности некој религији добијају примат и замагљују истинску духовну димензију. Јасан индикатор тога је инсистирање на неким спољним обележјима, попут облачења, ритуалног понашања и изједначавања религије са националним и етничким интересима. То су само површни покушаји да се буде суштински духован док право мерило нечије продуховљености јесу унутрашње мисли и тежње и сходно томе, речи и дела која су у хармонији са љубављу према човеку и свету живота у коме битишемо.

Морална активност не може да се појави код личности која није сазрела на довољном нивоу процењивања својих осећања, реаговања и поступака. Ниво самокритике или самопроцењивања огледа се у одређивању вредности (било позитивне или негативне) својим поступцима и мислима која могу да делују мотивишуће на одређене активности или да подстичу преиспитивања. Међутим, намеће се константа духа нашег времена, по којој је вредновање, критика и процењивање поступака и карактера других личности много више заступљена и чак предвладавајућа појава наспрам самокритике и самовредновања. Оно што се јавља као променљива категорија у тим процесима вредновања других и самопроцењивања јесу критеријуми по којима се они одвијају. То могу бити наслеђене диспозиције одређене групе које утичу на етичко суђење, то јест, стечени морални ставови настали под утицајем

свеукупних друштвених и културних прилика као и одређених ауторитета који доминирају у одређеном друштву. Резултат наведених активности личности је формирање и развијање оне заједничке диспозиције човекове воље и свести, то јест феномена савести, као моралног феномена, у правој мери његовог искуства, које се манифестује спољшњим поступцима, утицајима и изразима. Захваљујући постојању тог видљивог облика моралитета могућ је међусобни утицај савести појединих људи, конституишући, на тај начин, систем моралних и других опште друштвених вредности.

Извор морала је у динамичкој, покретној човековој сили, вољи која има двосмерно дејство и утицај на оба саставна елемента човековог бића, истовремено на његову осећајну и рационалу природу. Морална законитост, систем и структура, у виду правила, норми, максима и заповести, настаје у савезништву савести са разумом, чинећи на тај начин његову социјалну природу. Међутим, када из бројних разлога, савест проговори кроз емоције, долази до повишеног нивоа свести, такозваног моралног расположења које подстиче морално поступање. Предузимање конкретних моралних активности и поступака може изазвати осећање задовољства и мирне савести, уколико су они у складу са разумом али, исто тако и осећање мучнине и недовољности, тзв. грижу савести, уколико је нека морална активност у дисхармонији са моралном законитошћу. Такво стање дезорјентианости како индивидуалне тако и опште друштвене свести карактерише наш друштвени поредак данас, те се као најважнији задатак етике елите препознаје у формирању новог система моралних заповести, норми и правила којим људи треба са се руководе свом понашању. У томе се и огледа истинска улога етике као филозофије воље, праћене свесним, законитим активностима које су прожете одређеним емоцијама и расположењима. Притом, савест се мора узети само као слободна и субјективна вредност појединца која се не сме уздићи на ниво општег закона, а њено порекло се везује за само индивидуално искуство и нарав. Чињеница је да се морал може развијати, надограђивати, васпитавати, усавршавати али и деградирати, заскржљавати и назадовати, при чему се динамика тог развоја понајвише везује за свој корен у самој вољи и урођеној природи човека. О томе какве ће се карактеристике моралне савести јавити зависи од начина живота, предиспозиција личности и моралног васпитања. Онако како је морална савест узгајана она ће се формирати као јака, осетљива, изоштрена или слаба, тупа и неразвијена. Да је тако јасно нам говори сва различитост и релативност важења моралног састава у различитим временима развоја друштва, као и на различитим местима и меридијанима света, на којима живе различите етничке групације. Систем моралних вредности једног народа или етничке групе представља његову етичку културу стицану у вековном процесу васпитања и образовања претходних генерација, обликовану на узвишеним (витешким) догађајима

и поступањима и истовременим доживљајем значаја вредности који они носе за васпитање будућих нараштаја. Кад год наши постуници нису у складу са рационалним захтевима које пред нас поставља наш позив или пак нисмо довољно вредни у постизању постављеног циља, производног, политичког, научног, уметничког и томе слично, прати нас непријатно осећање кајања, које, са своје стране зависи од нивоа моралне културе личности.

Када је реч о критеријуму морала, у први план испливава његова дихотомна природа: спољашњег и унутрашњег принципа и полазишта. Према првом, спољашњем критеријуму, оно што неко поступање чини моралним јесте његов видљиви успех и ефикасност, па ће се, сходно томе, и суд о неком човеку заснивати на резултатима његовог рада као и утицају (добром или лошем) који он остварује на друштвеном плану. Овој критеријум процењивања људских поступака и дела уважава само његов видљиви ефекат али не и његов узрок, односно корен неког начина понашања, то јест, унутрашње стање душе које јесте суштинска одлика моралног закона. Оцењивање и вредновање понашања човека само по овом спољашњем критеријуму морала, је веома штетно за опште међуљудске односе у друштву, јер, између осталог, подстиче подвојеност моралног поступања које може бити узроковано лошом намером али истовремено, прикривено наводним добрим делом. У исти ред друштвених неправолности спада и санкционисање по неком шематизму и моделу, за почињена злодела, не узимајући у обзир унутрашње мотиве починилаца истог. Најновији случајеви убистава у центрима за социјални рад, живо сведиче о непоштовању индивидуалне воље човека и раскораку између спољашњег и унутрашњег критеријума моралности. Према другом критеријуму, оно што један поступак чини моралним, јесте унутрашњи принцип добре воље, без којег ниједно човеково дело не може бити окарактерисано као морално, па сходно томе, морално добар је онај човек који је у својој вољи добар, и обрнуто. Добра воља јесте узрок моралног понашања а морал је иманентан људској разумној вољи. Оно што човековим делима пружа морални карактер и боју људскости јесте слободно и разумно прихватање вољне радње, док тамо где нема слободне и разумне воље, тамо нема ни потпуне моралне одговорности.

КА ЗАКЉУЧКУ

Ако би смо хтели да закључујемо у овим стварима, могли би смо рећи да је неко морално поступање потпуно, уколико испуњава истовремено како субјективни, унутрашњи тако и објективни, спољашњи критеријум вредновања и процењивања нечијег поступања. Још је Демокрит у својој етици истакао свест о дужности, умереност и поседовање добре и чисте намере, као сигурне моралне критеријуме људског поступања.

Наша воља може налазити мотив и разлог за вршење поступака или пак силу која чини моралне захтеве обавезнима за човека, у себи самој, а може и у нечему изван ње. Ако хоћемо да наша дела имају потпуну етичку вредност, онда воља треба да тражи узрок у самој себи, што јесте принцип аутономне воље. Када наша воља налази узрок изван себе, ради се о хетерономној вољи, која у друштвеној реалности заузима знатно веће пространство, негујући тиме принципе осредњости и ауторитета, као што су примерице: страх од казне или ишчекивање награде, жеља да се стекне нечија наклоност из одређених личних интереса као и разне врсте друштвених хтења и моћи (политичке, духовне, материјалне, сексуалне и друге). У наведеним примерима, човек ради оно што хоће туђа воља, а не оно што сам хоће, где имамо на делу недостатак самосталности и слободе у вршењу неке дужности, већ се она обавља под утицајем неког ауторитета а зарад остваривања личног интереса и добити. Дела почињена на основу оваквих хетерономних принципа морала, не могу имати позитивну етичку вредност, пошто им недостаје субјективно и слободно деловање воље, односно, понашање хетерономне личности не зависи од ње саме, него од неког себи наметнутог ауторитета. Када једном извршеном делу претходи страх од казне или тежња да се стекне нечија наклоност и награда, онда у том делу нема слободе воље и као такво прераста у своју негативну вредност.

Аутономна личност се узима за идеал коме треба тежити у моралном васпитању, јер она поседује врлине умерености и савесног обављања дужности као природан склад разума и воље, а узроке својих поступака носи у себи самој, што значи у својој разумној вољи, која јој је иманентна и чини њену суштину. Када је разумност вољи иманентна, тада је воља постала свсена ове разумности, због које воља налази силу обавезности за вршење моралних заповести у себи самој. То је она добра воља која је носилац моралног закона, ослобођена свих спољашњих изванвољних (невољних) мотива и која се руководи унутрашњим принципом разумности, као њеном суштином. Док хетерономни морал, чији је основни принцип послушност ауторитету, има велики значај у васпитавању деце, јер помаже у формирању личности и стицању и развоју врлина, вредност моралне аутономије је у пружању моралне самосталности и зрелости човеку који живи и ради сходно унутрашњем закону слободне воље, дакле добровољно и са радошћу. У том смислу, аутономија воље има велику емиционалну вредност јер утиче на уравнотеженост осећања, чинећи свако дело слободним избором у сагласју са разумном суштином његове воље. Управо та сагласност ублажава негативна осећања мучнине и бола, која са њом добијају другу димензију и смисао.

Да ли ће човек имати слободу воље у односу на оне спољне мотиве који су неслагасни са његовим етичким циљем, зависи од личне спремности на задобијање такве слободе, која собом носи бројне тешкоће и препреке које

треба савладати. Наиме, на том путу индивидуалног стицања слободе многи људи посустају под притиском разноврсних других мотива и интересовања који захтевају непрестану борбу на њихово сузбијање, тако да је мањи број оних који истрајавају у остваривању развијеног моралног катактера, којим је могуће владање над самим собом. Када достигне тај ниво моралне културе, таква личност задобија унутрашњи мир и хармонију у којој нема места за борбу добра и зла. Напротив, човек са високо развијеном етичком свешћу зна само за добро, док зло за њега нема вредности и привлачне снаге. Међутим, у одуству таквог моралног интегритета и интенција друштва, имамо све чешћу појаву подељених, дезорјентисаних и дезинтегрисаних карактера људи који једно желе, друго говоре а треће раде. И поред ове песимистичке дијагнозе «духа времена», завршићемо ово истраживање умереним оптимизмом нашег професора Јована Бабића:

«Морални разлози... сасвим сигурно неће дозволити поступке и праксе који, макар на скривен начин, садрже лаж или неодговорност» (Бабић, Ј.: 332).

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасијевић 2007: Ксенија Атанасијевић. *Анђичка филозофија*. Београд: Плато.
- Бабић 2003: Јован Бабић. *Морал и наше време*. Београд: Службени гласник.
- Јанковић 1921: Милош Б. Јанковић. *Религија и школа*. Београд: Мироточиви.
- Марковић 1972: Михаило Марковић: *Преиспитивања*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Поповић 2005: Јустин Поповић. *О духу времена*. Београд: Народна књига - Политика.
- Поповић 2018: Бранкица Поповић. *Филозофија феникс-јџице. Етички аспекти косовске драме*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Стевановић 2003: Витомир М. Стевановић. *Морал и етика*. Београд: НОВА 196, Слободан Машић.
- Bergson 2016: Anri Bergson. *Stvaralačka evolucija*. Beograd: Algoritam.
- Šešić 1977: Bogdan Šešić. *Čovek, smisao i besmisao. Dijalektika smisla i besmisla*. Beograd: Izdavačko preduzeće RAD.

Бранкица В. ПОПОВИЋ

ДУХОВНОЕ АРОМАТ ВРЕМЕНИ И КУЛЬТУРНЫЙ КОМПРОМИСС

РЕЗЮМЕ

Культурные ценности и системы проистекают из властной потребности и желания человека облагородить и облагородить его на земле. Человек благородного духа будет связывать каждый объект своего стремления и деятельности с чем-то духовным, тем самым раскрывая свою более глубокую сторону. С другой стороны, можно увидеть отсутствие всего благородного и духовного, что представляет собой отрицательное положение человека, его ржавую натуру, жестокость, жесткость чувств, отсутствие благородства души, которая прощает, обдумывает и действует в соответствии с добродетелью и моральным законом. Большинство современных философских тенденций и размышлений, таких как пессимизм, экзистенциализм и феноменология, а также опыт человеческого жизненного мира, свидетельствуют о господстве зла в мире, в неисчислимом количестве способов и степеней его проявления, как отрицательной ценности добра. Причинение боли, страданий и страданий человека на всех уровнях его существования делает только зло и (или) злоупотребление добром признанным доминирующим «духом времени». К счастью, это творческое и онтологическое ядро человека сохраняет необходимые искры добра, в которых стремление к возвышенному и достойному образу жизни, к достижению высочайшего блага в области морали и духовной свободы личности, что, в свою очередь, выступает критерием моральной оценки каждого поступка.

Ключевые слова: дух, культура, ценности, добро, зло, нравственность, смысл.